

Заїка Юрій Олександрович,

*д.ю.н., професор, головний науковий співробітник відділу проблем
приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і
підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України*

ВИКОНАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Відкрита військова агресія проти нашої держави, не може не впливати на розвиток вітчизняної цивілістичної доктрини та перегляд правового регулювання низки цивільно-правових інститутів. Інститут спадкового договору не становить винятку.

Потреба радикального оновлення цивільного законодавства на початку 2000 р. зумовила імплементацію окремих цивільних інституцій економічно-розвинутих країн. Водночас, деякі цивілістичні конструкції були механічно запозичені вітчизняним законодавцем без врахування особливостей історичного розвитку, національних традицій і звичаїв українського суспільства. «Автоматичне» впровадження тієї чи іншої інституції, без погодження з іншими інститутами, підзаконними нормативними актами у певній сфері зумовлює появу низку колізій і прогалин у правовому регулюванні.

Тривалий час у літературі предметом обговорення і певної критики є інститут спадкового договору, зокрема, його правова природа, конструкція, зміст, співвідношення з іншими договорами та місце в системі цивільного права України. Свої міркування з цього приводу висловили ціла низка авторитетних дослідників (В. М. Коссак, Є. О. Кухарев, В. В. Луць, Р. А. Майданик, М. О. Михайлів, З. В. Ромовська, І. В. Спасибо-Фатєєва, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova та інші поважні науковці).

Аналіз змісту ст. 1305 ЦК України дозволяє зробити висновок, що законодавцем по суті пропонується *чотири самостійні моделі* спадкового договору. Для того щоб набути за спадковим договором майно відчужувача у власність набувач зобов'язаний:

- а) вчинити певну дію майнового характеру *до відкриття* спадщини;
- б) вчинити певну дію немайнового характеру *до відкриття* спадщини;
- в) вчинити певну дію майнового характеру *після відкриття* спадщини;

г) вчинити певну дію немайнового характеру *після відкриття* спадщини [6, с. 598].

Таким чином конструкція спадкового договору передбачає можливість виконання зобов'язань набувача не лише до смерті відчужувача, а і безпосередньо після смерті відчужувача (скажімо, обов'язок здійснити поховання, організувати поминальний обід), обов'язок виконання зобов'язань протягом певного часу після смерті відчужувача (обов'язок спорудити надгробок через рік, провести поминання через на сьомий день, на сороковини, на річницю смерті тощо).

Є. О. Харитонов і О. І. Харитонova слушно зазначають, що спадковий договір об'єднує в собі елементи речової і зобов'язальної угоди, виникнення права власності на спадкове майно може виникати після смерті відчужувача до того, як будуть виконані зобов'язання набувача [10, с. 559]. Нотаріат як публічно-правовий інститут покликаний забезпечити суворе дотримання законності при укладенні спадкових договорів. Саме органам нотаріату належить одна із провідних ролей у справі зміцнення та гарантування прав осіб, особливо тих, які пов'язані із спадковим договором [7, с. 396].

Проте виконання спадкового договору після смерті відчужувача, за певних обставин може бути досить проблематичним, оскільки відсутній правовий механізм його реалізації. Покладення на нотаріуса обов'язків щодо контролю за виконанням спадкового договору носить декларативний характер [5, с. 142]. Враховуючи цю обставину С. Я. Фурса і Є. І. Фурса висловили думку, що право власності за спадковим договором повинно переходити до набувача не лише за умови смерті відчужувача, а і після виконання всіх обов'язків, покладених на нього спадковим договором [8, с. 107-108].

Ця ідея була підтримана Є. О. Рябоконем, який запропонував безпосередньо в договорі зазначати, що набувач отримує право власності на майно не після смерті набувача, *але й після виконання ним усіх розпоряджень відчужувача*, що доводиться нотаріусу шляхом подання відповідних документів справедливо [9, с. 168]. Така пропозиція є логічною, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 334 ЦК України за загальним правилом право власності у набувача майна за договором виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено законом або договором. Відповідно, ст. 1302 ЦК України є спеціальною нормою, яка пов'язує виникнення права власності із обов'язком набувача виконувати розпорядження відчужувача і смертю останнього. А оскільки ст. 11

ЦК України серед підстав виникнення цивільних прав та обов'язків називає і договір, тому не вбачається перешкод для втілення наведеної вище пропозиції шляхом створення спеціальної норми.

Такі законодавчі зміни сприятимуть виконанню договірних обов'язку, покладеного на набувача і унеможливлять його безпідставне збагачення. Проте запропоноване положення не можна вважати панацеєю, оскільки особливість спадкового договору в його належності до категорії *фідучіарних* правочинів, в яких презюмується особлива порядність контрагента. За спадковим договором на набувача можуть бути покладені обов'язки, належність виконання яких пов'язана із оціночними характеристиками – «гідне поховання», «гідний надгробок» тощо, виконання яких нотаріус перевірити не зможе.

Перешкодами для належного виконання набувачем зобов'язання може виступати і непогодженість підзаконних нормативних актів, а також обставини воєнного часу. Так відповідно до п.2.1. Інструкції щодо заповнення та видачі лікарського свідоцтва про смерть, затвердженою Наказом МОН України від 08.08.2006 р. перший примірник лікарського свідоцтва про смерть видається родичам померлого чи іншим особам, які зобов'язалися поховати померлого [3].

Оскільки лікарська установа не має уяви про існування спадкового договору в судовій практиці зустрічаються випадки, коли спадкоємці померлого, які не задоволені визначеною спадкодавцем долею майна, перші отримували лікарську довідку, а на її підставі і свідоцтво про смерть, що унеможливлювало отримання набувачем свідоцтва, і поховання ним відчужувача. Цьому сприяє і існуюча редакція ст. 19 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», яка надає право отримати повторне свідоцтво про смерть лише «другому подружжю та близьким родичам померлого», а за певних умов і представникові органу опіки і піклування [1]. Набувач за спадковим договором відсутній і у переліку осіб, яким надано право отримувати повторно свідоцтво про смерть у Правилах державної реєстрації актів громадянського стану в Україні [2].

Неможливість виконання спадкового договору набувачем може бути пов'язана із умовами воєнного часу. За даними прикордонної служби України за межі країни виїхало понад дев'ять мільйонів українців. Певну частину серед вимушених переселенців складають і особи похилого віку, які поклали надії на належне виконання спадкового договору набувачем і, зокрема, розраховували на гідне поховання.

Умови надзвичайних ситуацій (зокрема, війни, воєнного стану тощо) ускладнюють дотримання умов договору, проте можуть активізувати використання недоговірних цивільних зобов'язань навіть, у ситуаціях, які учасники цивільно-правових відносин не передбачали наперед [4, с. 8]. Мають випадки, коли обов'язки з поховання набувача, який перебував поза межами свого постійного місця проживання, виконували спадкоємці або взагалі сторонні особи. За однією із таких справ суд, відмовивши спадкоємцям у позові про розірвання договору зазначив, що зобов'язання за договором добровільно виконали треті особи, тому предмет зобов'язання вже не існує.

Оскільки спадковий договір у доктрині спадкового права характеризується як речово-зобов'язальний правочин на нього з урахуванням специфіки змісту повинні поширюватися і загальні підстави припинення договору, зокрема, і неможливість виконання, яку повинен доводити набувач.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 1 липня 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>
2. Правила державної реєстрації актів громадянського стану в Україні, затверджені Наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text>
3. Інструкція щодо заповнення та видачі лікарського свідоцтва про смерть (форма № 106/о), затверджена Наказом МОЗ України від 8 серпня 2006 р. № 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1152-06#Text>
4. Діяльність в інтересах іншої особи в умовах війни: цивілістичні аспекти: кол. Монографія. За ред. професор Є. О. Харитонова, професор І. В. Давидової. Одеса: Фенікс, 2022. 180 с.
5. Заїка Ю. О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні: монографія. К.: Національна академія внутрішніх справ, 2004. 280 с.
6. Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів: колективна монографія. За ред. професор Довгерт А. С. і професор Харитонова Є. О. Одеса: Гельветика, 2020. 674 с.
7. Спадкове право крізь призму судової практики: монографія. За ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ECUS, 2021. 536 с.
8. Спадкове право: нотаріат. Адвокатура. Суд: Навч. практ. посіб. За ред. С. Я. Фурси. К.: Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2007. 1216 с.
9. Сучасні тенденції розвитку спадкового права (порівняльно-правове дослідження): монографія / Ю. О. Заїка, Н. Б. Солтис, В. В. Проценко,

Є. О. Рябоконь/ відп. ред. В. В. Луць. К.: НДІ ПрПіП ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. 248 с.

10. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт. Том III. Концепт приватного права і рекодифікація цивільного законодавства в Україні: рефлексії фронтиту: монографія. 2019. Одеса: Фенікс, 2019. 752 с.

Булеца Сібілла Богданівна,

*д.ю.н., професор, завідувач кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ
«Ужгородський національний університет»*

ПРИНЦИП ЗАБОРОНИ КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКИХ ОРГАНІВ В СФЕРІ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ

Стаття 22 Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину – прийнята в 1997 році визначає основний принцип поваги до людської гідності («Інтереси та благополуччя людини мають переважати над інтересом суспільства або науки»). Ключовими питаннями є суворі вимоги вільної та інформованої згоди вимоги щодо вилучення органів і тканин у живих донорів, а також заборона фінансової вигоди у відношенні до частин і речовин людського тіла. Стаття 21 говорить: «Тіло людини та його частини як такі не повинні бути джерелом отримання фінансової вигоди». А у статті 25 зазначено, що країни-члени повинні передбачити у своєму законодавстві відповідні санкції у разі порушення положень Конвенції [1].

Етичні та правові проблеми комерціалізації людських тканин і матеріалів тіла виникають внаслідок того факту, що людське тіло та його частини зазвичай сприймаються як речі, що виходять за межі логіки ринку. Комерціалізація це запровадження професійної та систематичної торгівлі людськими тканинами в медичній сфері (для терапевтичних або нетерапевтичних цілей), тобто передача майна, що стосується матеріалу тіла, в обмін на фінансову винагороду. Суб'єкти, які вважаються поза сферами ринку, цін і торгівлі, поетапно перетворюються на товари, а органи людини перетворюються на товар щодо якого виникає економічна категорія попиту та пропозиції. Виникає питання чи органи людини можуть бути власністю? В Україні чітко існує заборона купівлі-продажу анатомічних матеріалів [2, стаття 8].